ОСОБЛИВОСТІ ІНТРОДУКЦІЇ ДЕРЕВНИХ РОСЛИН ТА ОПТИМІЗАЦІЇ УРБОГЕННИХ НАСАДЖЕНЬ В УКРАЇНІ

Кузнецов С. І.
Національний ботанічний сад ім. М. М. Гришка НАН України

Наукові основи мобілізації рослинних ресурсів були закладені ще близько 150 років тому А. Гумбольдтом, А. Декандолем, О. М. Бекетовим, які ще у XIX сторіччі своїми ідеями обґрунтували необхідність ботаніко-географічного підходу до інтродукції та акліматизації рослин. XIX ст. за влучним виразом проф. М. А. Кохна було століттям «інтродукційного вибуху». Саме в цей період відбулася суттєва зміна культурного ландшафту багатьох країн за рахунок інтродуцентів. Це століття перших університетських ботанічних садів, дендрологічних парків, дослідних лісництв. В цей період в Україні була інтродукована велика кількість деревних рослин, які стали основою існуючого генофонду дерев, кущів та ліан, що культивуються тут у теперішній час.

В XX ст. інтродукція деревних рослин в Україні продовжувалася як в старих осередках, створених ще в XIX сторіччі, так і в новостворених вже в XX ст. Завдяки цьому значно збільшилась кількість видів, інтродукованих в Україну декоративних деревних рослин. В XX ст. також були сформульовані і основні положення теорії інтродукції на її першому ботаніко-географічному етапі (H. Mayr, М. І. Вавілов, D. Good, М. Ф. Кащенко, В. П. Малеєв, М. О. Авророін, О. М. Корміліцин, М. В. Культіасов, Ф. М. Русанов, М. М. Гришко, С. Я. Соколов, К. А. Базілевська, О. В. Гурський, О. Л. Липа, С. С. Харкевич, М. А. Кохно, П. І. Лапін, В. І. Некрасов та інші).

В Україні цей період, крім вище зазначених вчених, пов’язаний також з іменами творців ботсадів і дендропарків Д. Мак Клера, В. Бессера, Х. Стевена,

Ф. Потоцького, К. Браницького, М. А. Гартвіса, І. І. та І. Н. Каразіних, І. М. Скоропадського, Ф. Є. Фальц-Фейна, М. Л. Давидова, В. І. Устимовича та інших. Не можна не відмітити велику роль Національної Академії наук України за ініціативою якої у її складі в ХХ ст. утворились Центральний (Національний) республіканський ботанічний сад, Донецький ботанічний сад, Криворізький ботанічний сад, а 3 найкращих старовинних дендропарки («Олександрія», «Софіївка», «Тростянець») увійшли до її складу.

На початку ХХІ ст. генофонд інтродукованих деревних рослин в Україні складався з 2491 виду і 715 форм та культиварів дерев, кущів, ліан – усього 3206 таксонів, що в 6 разів більше кількості видів природної дендрофлори України [1]. Осередки інтродукції густою мережею вкрили територію України від Полісся до Чорного та Азовського морів та суттєво змінили загальний вигляд її зелених насаджень.

Інтродукційний резерв декоративних деревних рослин для України складає близько 5 тисяч видів. При цьому треба врахувати, що історичний досвід засвідчив, що протягом одного десятиріччя в широку культуру впроваджується 5 видів або форм деревних рослин. Із усієї кількості аборигенних та інтродукованих видів і форм дендрофлори України в культурі використовується на рівні 1/10 усіх таксонів. Інші залишаються незадіяними і мають лише цінність як генофонд для майбутнього [1, 2].

Наші теоретичні передумови мобілізації світових дендрологічних ресурсів на початку ХХІ ст. базуються на необхідності всебічної оцінки їх потенційних можливостей і відповідно вивчення флористичних зв’язків, впливу біолого-екологічних факторів, культурно-історичних та техногенних умов, цілеспрямованого використання гено(фено)фонда різних видів на популяційному та формовому рівнях в певних екотопах.

З 90-х років ХХ століття з-за кордону в Україну почався масовий увіз сортів, культиварів, форм декоративних рослин, які стали широко використовуватися в озелененні приватних садиб, а пізніше – при закладанні приватних розсадників декоративних рослин. Стихійно розпочався новий внутрішньовидовий етап інтродукції, в якому в деякій мірі беруть участь і ботанічні сади. Безумовно в цілому цей процес має позитивний характер, але при цьому зменшилась питома вага нових інтродукованих *видів*. Справа в тому, що взагалі для приватних фірм, які займаються озелененням, головним є ефектний вигляд рослин, а це в основному – формове різноманіття.

Крім того, такий стихійний процес відбувається і на розсадниках, на яких висаджують окремі декоративні деревні рослини, часто непридатні до певних кліматичних умов природних зон України. В результаті окремі культивари і сорти клена (Acer sp.), бука (Fagus sp.), ялиць (Abies sp.) – гинуть від морозів, сухості повітря, те саме стосується форм туй (Thuja sp.), ялівцю китайського (Juniperus chinensis L.), самшиту (Buxus sp.) та інших.

На видовому рівні інтродукції в класичному розумінні як такому, що має не тільки комерційне, але й наукове значення, зацікавлені лише вчені ботанічних садів, дендропарків, які за фінансовими причинами у цій справі не настільки активні, як приватні. У той же час за нашими підрахунками генофонд

тільки хвойних України, особливо її південних та західних регіонів може бути збільшений на 150 видів в основному за рахунок видів з США, Мексики, Центральної Америки, Китаю, Японії. А що вже казати при красивоквітучі листяні рослини.

М. А. Кохно у своїй останній роботі [1] звернув увагу на те, що стратегія інтродукції деревних рослин у XXI столітті має свої особливості. Це пов'язане з тим, що в період XIX–XX століть в Україні був вже створений багатий генофонд деревних інтродуцентів, а опанування колекційних фондів культивованої дендрофлори вимагає десятиліть на основі поглибленого вивчення їх біології, екології, засобів прискореного розмноження. Хвойні екзоти в багатьох районах інтродукції, як, наприклад, у Криму, інших південних та західних регіонах України мають часто навіть більше значення, ніж аборигенні види, декоративний вигляд яких, на жаль, часто поступається екзотам, а саме таким видам, як псевдотсуга (Pseudotsuga mensiesii Mirb. (Franco)), ялина колюча (Picea pungens Engelm.), туя західна (Thuja occidentalis L.), модрини (Larix sp.), а на півдні – різні види кедрів (Cedrus sp.), кипарисів (Cupressus sp.), сосен (Pinus sp.), ялиць (Abies sp.) мають вже зараз ландшафтоутворююче значення.

У теперішній час намітився новий напрям поглибленого вивчення домінантних, давно відомих інтродуцентів, пов'язаних із зміною екологічних умов та оптимізацією зелених насаджень великих міст. Вже в минулому столітті виявилося, що ялина колюча на міських ґрунтах може страждати від повітряної посухи, туя не стійка до сніговалів, гіркокаштан (Aesculus hippocastanum L.) у різному ступені уражається каштановою міллю, більшість видів тополь (Populus sp.) сильно уражаються омелою, але найважливіше, що в усіх вище зазначених випадках, є окремі екземпляри цих самих видів, на які не впливають ці негативні фактори. Взагалі необхідна переоцінка окремих домінантних екзотів, конкретніше – визначений відбір рослин для екотопів різних категорій зелених насаджень, у зв'язку з тим, що у формуванні урбанофлори все більшу роль починають відігравати негативні антропогенні фактори. Міське середовище в теперішній час наповнено факторами ризику, які знижують довговічність та декоративні якості деревних рослин, і тому до останніх повинні бути пред'явлені певні вимоги і у випадку невідповідності більшості з них їх використання повинно бути обмеженим чи доцільним тільки в певних категоріях міських насаджень.

Таким чином, в сучасний період XXI ст. особливості інтродукції деревних рослин та оптимізації декоративних міських насаджень можна оцінити таким чином:

1. Період науково обґрунтованої інтродукції деревних рослин, започаткованої ботанічними садами ще на початку XIX ст., закінчується. Інтродукція кінця XX – початку XXI ст. відбувається в основному стихійно з акцентом на введення нових культиварів, форм, сортів на комерційній основі. В той же час потенційні можливості подальшої інтродукції видового рівня ще не вичерпані, особливо що стосується хвойних та деяких інших господарсько-цінних груп рослин.

2. Нині у зв’язку з відсутністю деяких цінних видів, окремих культиварів, сортів в колекційних насадженнях та відповідно ринковим економічним відносинам сучасний напрям інтродукції найбільш доцільний як науково-комерційний, тобто поповнення має відбуватись, перш за все, видами та деякими культиварами, сортами, які не тільки збільшуватимуть генофонд певних таксонів, але і можуть знайти в подальшому широке впровадження.

3. Використовувати вихідний матеріал декоративних деревних рослин на рівні видів, культиварів, сортів, форм потрібно в першу чергу той, що вирощений в умовах відповідних кліматичних зон України як більш екологічно стійкий у порівнянні із закордонним. Крім того, потрібно розмножувати окремі існуючі деревні рослини, які виявилися в місцевих умовах найстійкішими по відношенню до лімітуючих факторів в сучасному урбаністичному середовищі.

4. Нові екологічні обставини оточуючого середовища вимагають переоцінки перспективних домінантних деревних екзотів, а також врахування та нівелювання азональних негативних факторів, які скорочують довговічність дерев і кущів незалежно від ґрунтово-кліматичних умов того чи іншого регіону та використання їх в кожній природній зоні обов’язково по відповідним екотопам.

Література

1. Кохно М. А. Історія інтродукції деревних рослин в Україні (короткий нарис) / Кохно М. А. – К.: Фітосоціоцентр, 2007. – 67 с.

2. Методичні рекомендації щодо добору дерев та кущів для інтродукції / Кохно М. А., Кузнецов С. І. – К.: Фітосоціоцентр, 2005. – 48 с.